

La Sagrada Escripura en llengua catalana, una realitat amb vuit-cents anys d'història coneguda

Pere Poy

*Ministerio de Educación, Cultura y Deporte
Universitat Rovira i Virgili*

“Donchs, conforte’t e sies ferm fortment, perquè guarts e perquè faces tota la Ley la qual manà Moysès, mon serf. E no-t declins d’ella a destra ne a sinestra, per co que antenas tot so que faràs” (Js 1,7).

PLANTEJAMENT GENERAL

“Donchs, conforte’t e sies ferm fortment, perquè guarts e perquè faces tota la Ley la qual manà Moysès, mon serf. E no-t declins d’ella a destra ne a sinestra, per co que antenas tot so que faràs” (Js 1,7). No costa gaire esforç d’imaginar el traductor baixmedieval enllestint aquests mots del llibre de Josuè. Constitueixen uns mots que històricament es conserven mercès a la pervivència del manuscrit Peiresc en el fons de la Bibliothèque Nationale de France, alhora que filològicament i sociològica es justifiquen mercès a l’activitat d’algunes persones que aspiren a l’edificació a través de la lectura de la Bíblia, àdhuc a través de la contemplació o l’exhibició d’un exemplar ben rel·ligat del Llibre.

Les traduccions catalanes de la Sagrada Escripura no constitueixen cap esdeveniment al marge del desenvolupament que protagonitzen les terres de cultura catalana; no endeba-

des, per a l'etapa baixmedieval el biblista Armand Puig sosté que "la Bíblia en llengua catalana forma part de la producció literària dels segles XIV i XV".¹ Millor encara, les traduccions catalanes de la Sagrada Escripura formen part de la producció cultural de tots i cadascun dels segles, i en funció d'aquests mateixos segles. En conseqüència, cal defensar una presència àmplia i excel·lent del text català de la Sagrada Escripura en aquells instants de la història que la cultura catalana gaudeix de la flexibilitat i la vitalitat pròpies d'un cos en plena forma.

¹ Vaig enllestir una primera aproximació al tema de les traduccions catalanes de la Sagrada Escripura seguint aquest mateix esquema a propòsit de la celebració del Congresso Tomista Internazionale "L'umanesimo cristiano nel terzo millennio" a la Ciutat del Vaticà i Roma durant les darreries del mes de setembre de l'any 2003. Aleshores, vaig intitular les meues notes "We Are Not a Country Without a Bible. The Catalan Translations of the Holy Scripture Through History". El treball resultant va patir un procés d'elaboració del qual van sorgir dos textos que en la pràctica no difereixen gaire entre ells, llevat en algunes matisacions. El primer, redactat en anglès, apareixerà publicat amb el mateix títol que va rebre en el decurs del Congresso Tomista Internazionale en el proper número de la revista digital *Ulisses Cibernètic. Coneixement i integració* <<http://www.humanrights-observatory.net/revista>> —del grup de recerca "Gènere, interculturalitat i estudis culturals mediterranis" (promogut pel Departament d'Història, Història de l'Art i Geografia de la Universitat Rovira i Virgili sota la coordinació del Dr. Enric Olivé). El segon, redactat en català, va aparèixer publicat amb el títol "Introducció a l'estudi històric de la Bíblia en llengua catalana" en les planes 21–40 del n.º 82 (2003) del *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya*. La redacció de la comunicació per a la celebració del IV Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana "Església, societat i poder a les terres de parla catalana" a Vic durant les darreries del mes de febrer de l'any 2004 té molt presents els dos treballs anteriors, bé que des de l'instant que els esmena en força punts es pot considerar que en constitueix una síntesi (en clau hegeliana).

Aquest estudi ha estat possible mercès a una Beca de Postgrado del Programa Nacional de Formación de Profesorado Universitario (convocatòries dels dies 5.8.2002 i 11.7.2003), atorgades pel Ministerio de Educación, Cultura y Deporte (Secretaría de Estado de Educación y Universidades: Dirección General de Universidades) del govern espanyol (resolucions dels dies 28.2.2003 i 31.12.2003 —reports dels dies 24.3.2003 i 20.1.2004—) i desenvolupada al Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili (1.3.2003–31.12.2004) sota la coordinació del Dr. Josep M. Pujol com a director del treball doctoral i els Drs. Magí Sunyer i Miquel Àngel Pradilla com a directores del treball departamental. En vinculació estreta amb la meua tesi doctoral "Contribució a l'estudi de la Bíblia medieval en llengua catalana. El Pentateuc en les traduccions escripturàstiques del segle XIV" i el meu treball d'investigació (antiga tesina) "La Bíblia del segle XIV a través dels llibres veterotestamentaris de Josuè, Jutges i Rut", val a agrair que s'haja vist beneficiat dels ajuts, les aportacions i les observacions que m'han arribat de mans de M. Esperança Amill, Gemma Avenoza, Agustí Borrell OCD, Pere Casanellas, Joan Ferrer, Armand Puig i Josep M. Pujol.

ALGUNES OBSERVACIONS PRÈVIES DES DEL PUNT DE MIRA DE LA FILOLOGIA

Immediatament, s'imposa d'efectuar dues remarques decisives per entendre no ja els tèmens del treball present sinó també el seu abast.² En primer lloc, cal deixar constància que, per motius diversos, les traduccions catalanes de la Sagrada Escriptura representen un tema encara poc estudiat —fins i tot, m'atreveixo a sostenir que mal estudiat. La qual cosa explica que la terminologia usada per referir-s'hi es veja mancada del rigor que exigeix la filologia —i, àdhuc, la tècnica que caracteritza la teologia, i en concret la teologia bíblica. (D'aquesta manera, i sols a tall d'exemple, hom troba que el conjunt que de manera més o menys tradicional ha estat denominat la Bíblia Catalana de resultes de l'aportació que l'hispanista Raymond Foulché-Delbosc realitza el 1906, ha estat identificat *grosso modo* tant amb la Bíblia que “fut publiée au XVe siècle” —és a dir, amb la Bíblia que “de février 1477 à mars 1478, [...] l'imprimèrent à Valence” —³ com amb el que aquí anomenaré la Bíblia medieval en llengua catalana.) No es fa estrany, per tant, que a l'hora d'exposar les meues explicacions en relació amb les traduccions escripturístiques m'ature a comentar amb una predilecció especial detalls referits ben directament a la nomenclatura per passar a continuació a matisar-los fins a arribar a un grau de precisió acceptable.

En segon lloc, cal tenir molt present que, per parlar amb propietat de l'existència d'un text bíblic en llengua catalana, d'entrada aquest text bíblic ha d'existir en la seua totalitat i no pas de forma fragmentària. En bona mesura, la tesi que defensa una presència àmplia del text escripturístic a les èpoques d'esplendor de la cultura catalana arrenca de la constatació que als segles d'esplendor es localitzen traduccions completes de la Sagrada Escriptura, contràriament al que ocorre durant els segles de declivi. Això no significa, doncs, que en determinats instants (els segles de declivi) la Sagrada Escriptura deixi de ser traduïda: ben senzillament, això significa que en determinats instants (els segles de declivi) la Sagrada Escriptura deixa de ser traduïda en la seua totalitat.

ALGUNES OBSERVACIONS PRÈVIES DES DEL PUNT DE MIRA DE LA HISTÒRIA

Les vicissituds culturals mai no es poden deslligar (tampoc en aquest àmbit tan i tan concret de les traduccions escripturístiques) de les circumstàncies històriques. Quant a la qüestió que ens ocupa, les vicissituds històriques acabades d'esmentar amb una expressió

² Armand PUIG TÀRRECH, “Les traduccions i els estudis bíblics”, “Germinabit”. *L'expressió religiosa en llengua catalana al segle XX*. Biblioteca de l'Abadia de Santa Maria de Montserrat – Biblioteca Balma – Biblioteca Borja – Generalitat de Catalunya (Departament de la Presidència: Secretaria de les Relacions amb les Confessions Religioses) – Seminari de Barcelona (Biblioteca Pública Episcopal). Barcelona, 2002, pp. 97–107; cito de la p. 97.

³ R[aymond] FOULCHÉ-DELBOSC, “La Bible en catalan”. *Primer Congrès Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona. Octubre de 1906. [Celebrat a Barcelona entre els dies 13–18.10.1906.] Estampa d'en Joaquim Horta. Barcelona, 1908, pp. 538–540; cito de la p. 538.

global no sols es refereixen a aspectes merament vinculats a la política social de tall civil, sinó que de forma ineludible es fan ressò del funcionament (i de l'evolució d'aquest funcionament) de la institució bimil·lenària de l'Església. Existeixen historiadors que ja s'han adonat de l'ajut que proporciona a llurs investigacions una anàlisi aprofundida i contextualitzada de la cultura produïda en cercles eclesiàstics; d'aquí que l'historiador José Antonio Molina haja intentat de demostrar la rellevància de l'obra del bisbe Gregorio de Elbira per conèixer el rerefons tardoantic del sud de la península ibèrica:

what we will try to demonstrate [...] is precisely [...] that the image of the Baetic Bishop and his works are not only quite important in regards to the doctrinal history of the Roman Spain, but also that they can help reconstruct more concisely the history of the Iberian Peninsula in which there is a great lack of available documentation.⁴

La societat i l'Església presenten uns lligams prou considerables a casa nostra perquè l'historiador Jaume Vicens Vives puga dedicar a "Església i clerecia" el capítol cinquè del seu llibre clàssic *Notícia de Catalunya* (1954).⁵ Precisament, algunes de les afirmacions contingudes en aquest assaig esdevenen cabdals en el punt i hora de calibrar el grau d'implicació mútua existent entre la societat i l'Església a les terres de parla catalana. D'una banda —i penso que es tracta d'una declaració essencial per comprendre la natura del clergat català en si—, assegura que la clerecia catalana "ha estat pastada amb el mateix fang del país, i amb ell ha exultat i sofert";⁶ de l'altra —i penso igualment que es tracta d'una declaració essencial per comprendre la natura de les relacions recíproques de confiança i desconfiança que tradicionalment s'han donat entre la societat i l'Església catalanes—, sosté amb una lucidesa conciliar *avant la lettre* que

l'Església és una realitat mística permanent i una institució social que evoluciona d'acord amb el temps. A cada evolució adopta les fórmules econòmiques i socials pròpies de l'època. Millor dit, i aquest és un fenomen molt digne d'ésser remarcat, la mentalitat eclesiàstica, gairebé sempre malfiada davant les novetats, adopta amb un retard d'una centúria les conclusions derivades dels canvis d'estructura. Aquest encarcament li permet de destriar els valors permanents de les troballes accidentals i de restar fidel a la gran lliçó rebuda pel Mestre.⁷

⁴ José Antonio MOLINA GÓMEZ, *La exégesis como instrumento de creación cultural. El testimonio de las obras de Gregorio de Elbira*. Universidad de Murcia (Servicio de Publicaciones). Murcia, 2000, p. 19.

⁵ Jaume VICENS VIVES, *Notícia de Catalunya*. Columna – Proa. Barcelona, 1999 [1954], pp. 67–83. El capítol presenta una sèrie de seccions internes, els títols de les quals —penso— contribueixen que el lector es faci càrrec del fil i l'abast de la trama argumentativa: "El clercat i el poble", "L'Església i el naixement de Catalunya", "La intervenció del Papat i la feudalització de l'Església", "Clericat urbà i clercat rural en la plenitud medieval", "Somnolència i decadència", "Crisi de l'Església a Catalunya" i "Redreçament de l'Església pel poble".

⁶ *Ibidem*, p. 67.

⁷ *Ibidem*, pp. 67–68.

PROPOSTA PER A L'ORGANITZACIÓ D'AQUEST TREBALL

Acceptant que el conjunt de la història cultural, intel·lectual i política del territori català a grans trets és divisible a partir d'un esquema trinitari consistent a remarcar l'existència d'una etapa medieval, una etapa moderna i una etapa contemporània, acte seguit passo a esbossar els trets filològicament més rellevants de les traduccions catalanes de la Sagrada Escripura a l'empara de tal esquema, bé que amb les modificacions pertinents.

La Bíblia medieval

La Bíblia medieval en llengua catalana representa una fita en la trajectòria històrica de les traduccions escripturístiques, però també una fita en la trajectòria de la història cultural, intel·lectual i política del territori de parla catalana.⁸ Ubicada en els segles XIV i XV, la Bíblia medieval sorgeix en el moment precís que als Països Catalans adquireixen embranzida tant la cultura i la intel·lectualitat com la política.⁹ No endebades, els segles XIV i XV són els segles de la recepció del beat Ramon Llull i la prosa de Jaume I i Bernat Desclot, així com els instants de l'articulació de l'obra literària d'una nòmina prou significativa d'autors: l'anònim de *Curial e Güelfa*, Pere III, Antoni Canals OP, Francesc Eiximenis OFM, Andreu Febrer, Sant Vicent Ferrer OP, Felip de Malla, Ausiàs March, Joanot Martorell, Bernat Metge, Ramon Muntaner, Ramon de Perellós, Gilibert de Próixita, Jaume Roig, Joan Roís de Corella, Jordi de Sant Jordi, Anselm Turmeda i Isabel de Villena OSC.

⁸ Vid. Samuel BERGER, "Nouvelles recherches sur les bibles provençales et catalanes". *Romania* núm. 19 (1890), pp. 505–562. Joan FERRER, "Set-cents anys de traduccions catalanes de la Bíblia", *Butlletí de l'Església de Girona* núm. 10 (1992), pp. 643–661; estudio de les pp. 643–648. Josep PERARNAU, "Aportació al tema de les traduccions bíbliques catalanes medievals". *Revista Catalana de Teologia* núm. 3 (1978), pp. 17–98; "Noves dades sobre traduccions catalanes de la Bíblia els segles XIV i XV". *Arxiu de Textos Catalans Antics* núm. 2 (1983), pp. 349–356. Pere POY, "La Bíblia medieval en llengua catalana. Estat de la qüestió". Comunicació presentada en el 13è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, celebrat a Girona entre els dies 8–13.9.2003; "We Are Not a Country Without a Bible. The Catalan Translations of the Holy Scripture Through History". Comunicació presentada en el Congrés Tomista Internazionale "L'umanesimo cristiano nel terzo millennio: la prospettiva di Tommaso d'Aquino" [X Congresso della Pontificia Accademia di San Tommaso d'Aquino della Pontificia Università San Tommaso d'Aquino "Angelicum" e V Congresso della Società Internazionale Tommaso d'Aquino], celebrat a la Ciutat del Vaticà i Roma entre els dies 21–25. 9. 2003; "Introducció a l'estudi històric de la Bíblia en llengua catalana". *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya* núm. 82 (2003), pp. 21–40.

⁹ Pere BOHIGAS, "La Bíblia a Catalunya". *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*. Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes – Fundació Congrès de Cultura Catalana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1982, pp. 56–76.

LA PRESENCIA EN LA CULTURA CATALANA DE LA BIBLIA EN LENGUA LLATINA¹⁰

Mentre que el període baixmedieval constitueix el període per excel·lència de la Bíblia medieval en llengua catalana, no s'ha d'obviar que el període altmedieval (i fins i tot el període tardoantic) constitueix el període per excel·lència de circulació de les traduccions llatines de la Sagrada Escripura;¹¹ la transmissió, mitjançant la còpia manuscrita a redós de la vida monacal, dels textos de la Vetus i la Vulgata llatines afaïçona el llegat a partir del qual treballen els traductors catalans durant el període baixmedieval, per tal com afaïçona la mateixa societat:

Lo que se detecta [...] es el proceso de asimilación civil de los cargos eclesiásticos [...]. Todo esto ocurre en medio de la biblización de la sociedad y que se muestren personajes bíblicos tenidos en cuenta como ejemplos por su lealtad o deslealtad, por su recompensa o por su castigo. La recta interpretación de contenido disciplinal se basa en el cumplimiento del credo niceno y en la adecuación de la Biblia a éste, todo garantizado por el juicio tutelar de Dios.¹²

Es pot afirmar que a l'àrea on de mica en mica es van configurant els comtats i els regnes de parla catalana pareix del tot versemblant que hi circulen traduccions llatines dels textos escripturístics pels volts del segle III, moment en el qual es té notícia de la comunitat cristiana de la ciutat de Tarragona de resultes de les actes martirials del bisbe Frutuós i els seus diaques Auguri i Eulogi.¹³ Igualment, s'ha de recordar que el segle IV no deixa de ser el del bisbe Pacià a la seu de Barcelona, així com el segle VI, el dels bisbes Eutropi i Just a les seus de València i Urgell. Amb la invasió musulmana de la península ibèrica, el centre d'atenció s'ha de desplaçar fins al territori de la Marca Hispànica, espai on romanen les comunitats cristianes altmedievales que fan nàixer el català i acaben protagonitzant l'expansió i la política que dona peu a la forja de la corona catalanoaragonesa.

El desplaçament del centre d'atenció cap a les terres pirinenques determina també el desplaçament del centre d'influència pel que respecta a diversos aspectes, entre els quals els que es refereixen a les còpies escripturístiques i llurs procedències. Si amb anterioritat (segles III–VIII) resulta lògic que la proximitat determine la circulació de textos bíblics procedents tant de les comunitats cristianes del nord d'Àfrica, força vigoroses, com de les comunitats cristianes de la Gàl·lia o la península itàlica (sense gosar oblidar les recensions —diguem-ne— hispàniques), a partir del segle IX el panorama canvia radicalment, car la

¹⁰ Cf. PUIG, "La Bíblia llatina en els països de llengua catalana fins al segle XIII", *Revista Catalana de Teologia* núm. 28 (2003), pp. 103–134.

¹¹ Vid. BERGER, *Histoire de la Vulgate pendant les premiers siècles du moyen âge*. Nancy, París, 1893.

¹² MOLINA, *La exégesis*, p. 161.

¹³ Vid. Andreu MUÑOZ MELGAR, *El cristianisme a l'antiga Tarragona. Dels orígens a la incursió islàmica*. Arquebisbat de Tarragona – Institut Superior de Ciències Religioses Sant Frutuós. Tarragona, 2001.

Marca Hispànica no només resta desconnectada dels regnes hispànics quant als afers polítics en caure en l'òrbita del regne franc: la Marca Hispànica resta desconnectada de la seu de Toledo quant als afers eclesiàstics en caure en l'òrbita de la seu de Narbona. En conseqüència, i arrencant del principi que una frontera vincula però també separa, es genera de mica en mica un procés pel qual disminueix la presència hispànica a l'àrea del domini lingüístic català.

Dintre aquest procés, val a assenyalar que es poden distingir dues etapes, amb el segle XII en qualitat de segle frontissa. Així, doncs, entre els segles IX i XII hom localitza a la Marca Hispànica un seguit de textos (la major part dels quals, amb caràcter fragmentari) que presenten concomitàncies tant amb els manuscrits de tall hispànic com amb la recensió carolíngia de Teodulf: es tracta de l'exemplar de Calataiud, els dos exemplars de Ripoll, l'exemplar d'Urgell i els dos exemplars de Vic. Mentrestant, dels segles XIII i XIV cal destacar-ne que hom localitza en un territori bastant més extens que l'anterior textos de procedència francesa (les bíblies glossades de Scala Dei i Tortosa) a la vora de textos de procedència italiana (les bíblies de Girona i Tarragona), sense obviar l'existència de còpies autòctones (la Bíblia de Vic). Amb l'arribada del segle XV i l'adveniment del declivi polític, la qualitat d'aquestes obres es veu minvada.

LA BÍBLIA MEDIEVAL EN LLENGUA CATALANA, UNA REALITAT DELS SEGLES XIV I XV AMB ANTECEDENTS

No es pot dir que succeísca el mateix que a les còpies llatines de la Sagrada Escriptura a les traduccions catalanes realitzades durant el segle XV, les quals, d'altra banda, presenten característiques que les diferencien força de les traduccions portades a terme durant el segle XIV. Acotat, doncs, el concepte de Bíblia medieval en llengua catalana als segles XIV i XV (al capdavall, a l'època baixmedieval), es pot proposar una sistematització dels materials per segles, i es pot parlar de la Bíblia del segle XIV en qualitat de categoria filològica diferenciada de la Bíblia del segle XV.

Les traduccions catalanes de la Sagrada Escriptura es troben precedides (i, en bona mesura, influenciades) per les traduccions franceses (la Bible du XIIIe siècle) i les traduccions occitanes. Precisament, avui dia es té coneixement de l'existència de versions en llengua vulgar de la Sagrada Escriptura a través d'un decret català de prohibició de 1234 de tenir "libres del vell o novell testament en romanç",¹⁴ encara que dubto que de moment es pugui arribar a concretar a quina llengua vulgar es vol referir —jo em decanto, a contrapèl de l'erudició i la moda, per la catalana—: vet aquí un tema que exigeix de circumscriure's

¹⁴ *Constitutions y altres drets de Cathalunya compilats en virtut del capítol de cort LXXXII, de las corts per la S.C. y R. Majestat del Rey Don Philip IV nostre senyor celebradas en la ciutat de Barcelona, any MDCCII*. Casa de Joan Pau Martí y Joseph Llopis Estampers. Barcelona, 1704. Llibre I, títol 1, § 2.

dintre la inexplorada sociolingüística medieval. En tot cas, i deixant de costat el 1234, se sap que Alfons II encarrega a Jaume de Montjuïc la traducció al català de la Bíblia en francès el 1287, bé que es desconeix la natura dels materials originals i el desenvolupament del projecte. Pel fet mateix de desconèixer el desenvolupament del projecte, i pel fet mateix de desconèixer encara moltes circumstàncies contextuals, existeixen diversos materials les característiques dels quals es fan normalment (però no sempre) difícils de connectar amb les dues grans categories filològiques reconegudes (i, per consegüent, establertes) suara. Tots aquests materials permeten una agrupació de caire didàctic en quatre apartats: fragments i seccions, salteris, mostres en hebreu i textos de tall literaturitzant.¹⁵

Relació dels materials dispersos localitzats avui dia

Dintre el conjunt dels fragments i les seccions, s'hi apleguen elements amb un caràcter incomplet bé des de l'origen (a causa de la destinació o la utilització pràctiques), bé per culpa de les vicissituds de conservació; la llista (provisional) queda configurada de la manera següent: glosses del ms. 830 de l'Abadia de Santa Maria de Montserrat; Ex 15,1–18; Is 38,10–20 segons el *Llibre d'hores* de Morella; salms (i altres fragments) del siddur de Bartomeu Rodrigues; salms dels siddurs de Madrid i Oxford; Sl 2,2.6.7; Sl 21,2.11; dues tradicions de Sl 70; Sl 90; Sl 118,1–16; Sl 128 segons el *Llibre d'hores* de Tarassona; Jb segons el *Llibre d'hores* de Morella; Pr 1–6; Pr 1–10; Dn 10,20–13,65, amb llacunes; 1Ma 10,50–11,34; Mt 1,1–16; Mt 1,17–25; Mt 26,1–27,66; fragments de Mt; Lc 1,26–28; Lc 1,46–56; Lc 1,68–79; Lc 2,29–32; Lc 10,22–40; dues tradicions de Jn 1,1–14; Jn 12,1–14,34; Ac 1,22–2,18; Ac 23,26–26,4; Jm; 1Pe; pròleg de Sant Jeroni a Ap; Ap 3,17–6,4; Ap 12,3–5.11–13; Ap 13,2–4; Ap 14; Ap 15; ultra càntics tant del Vell com del Nou Testament.

Dintre el conjunt dels salteris, s'hi troben deu exemplars de la coneguda col·lecció bíblica de Sl, que presento atenent la distribució del projecte privat d'investigació “Corpus Biblicum Catalanicum”:¹⁶ el Salteri de Sabruquera, el Salteri de Perpinyà, el Salteri de Barcelona, el Salteri Reginense —o Salteri de la Vaticana—, el Salteri 2 de València, el Salteri de Marsella, el Salteri 1 de València, el Salteri de Morella, el Salteri de Joan Roís de Corella i el Salteri segons l'hebreu.

Precisament, el conjunt de les mostres hebreu queda configurat per cinc referents que destaquen en la pràctica ja siga per la seua procedència catalana —diguem-ne— en l'aspecte físic, ja siga per representar en teoria el resultat d'un procés de traducció a l'hebreu a partir de textos establerts a l'inici en català; així, doncs, hom parla de manuscrits en hebreu

¹⁵ Associació Bíblica de Catalunya. *Corpus Biblicum Catalanicum* (integrat en el *Corpus Scriptorum Cataloniae*). Edició crítica de les traduccions bíbliques catalanes fins a l'any 1900. Projecte: Pla general de l'obra i Normes de transcripció i edició. Associació Bíblica de Catalunya. Barcelona, 2003, pp. 6–7.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 4–5.

d'origen català (la Bíblia de Cervera i la Bíblia de Salomó ben Adret), de manuscrits en hebreu amb influència del català (l'evangeli de Mateu en l'*Even Bohan* de Xem Tob ibn Xaprut i les citacions evangèliques en la *Kelimmat ha-goyyim* de Profiat Duran) i de manuscrits en hebreu traduïts del català (la traducció dels quatre evangelis).

Dintre els textos de tall literaturitzant, s'hi reuneixen exemplars que contenen versions bíbliques en català aconseguïdes mitjançant procediments que són objecte d'estudi de la teoria literària, com ara l'ús de recursos retòrics o la recreació que supera els límits del text bíblic; d'aquesta forma, hom pot distingir entre la Bíblia rimada (l'anomenada Bíblia rimada de Sevilla) i les històries bíbliques (per exemple, el *Compendi historial de la Bíblia* —o *Gènesi d'Esriptura*—, la *Història del malvat rei Antíocus*, la *Vida de Jesucrist* —o el *Llibre de les edats*—, el *Gamaliel*, el *Llàtzer*, la *destrucció de Jerusalem* i l'*Epístola de Jesucrist*, així com certes llegendes rimades —que participen d'aspectes que destaquen en la Bíblia rimada, però que cauen davall el gènere etnopoètic de la llegenda— i certs textos de la Passió del Crist).

La Bíblia del segle XIV

El biblista Armand Puig afirma amb contundència: "Les traduccions medievals catalanes de la Bíblia són dues: l'anomenada Bíblia del segle XIV i l'anomenada Bíblia del segle XV o Bíblia valenciana."¹⁷ Bé que necessitada de rigor filològic, la sentència té el seu interès per reprendre el fil de l'exposició al voltant del gruix de la Bíblia medieval. La qual és divisible, per a la seua anàlisi, precisament en dues categories que arrelen en les circumstàncies marcades pel canvi de segle en època baixmedieval.

Quant a la Bíblia del segle XIV, val a assenyalar que (sobretot però no únicament) resta testimoniada a través de les famílies de manuscrits Peiresc (P), Egerton (E), Colbert (C) i Marmoutier (M), conservats a la Bibliothèque Nationale de France (P, C i M) i la British Library of London (E), únicament de forma parcial: mentre que P presenta una traducció completa (bé que amb llacunes internes de caire local) de la Sagrada Escriptura, E i C contenen una traducció dels llibres del Vell Testament i M, una dels del Nou Testament; pareix evident que les famílies amb mancances han patit les vicissituds diverses d'una mala conservació.

La gènesi del manuscrit matriu s'explica a partir d'un projecte que engega el mateix Pere III durant el segle XIV aprofitant en alguns casos materials ja traduïts, de procedència diversa —sobretot pel que respecta al Salteri de Sabruguera, incorporat amb modificacions al Vell Testament, i determinades versions amb ressons dels treballs en francès i occità, incorporades amb modificacions al Nou Testament— i iniciant de bell nou la tasca, a partir dels textos llatins d'una Vulgata que ara per ara no es pot identificar, en els afers

¹⁷ PUIG, "Les traduccions i els estudis", p. 99.

referents al Vell Testament. Encara, el biblista Armand Puig es mostra del parer que "l'interès dels conversos pel text bíblic comportà la introducció de lectures judaïtzants, inspirades en el text hebreu, en força manuscrits".¹⁸

Realitzat aquest recorregut, crec que pel que respecta al tema de la Bíblia del segle XIV s'imposa l'elaboració d'un mapa que, partint del material conservat (i localitzat) avui dia, prove d'explicar l'origen de cadascuna de les famílies de manuscrits, així com llurs connexions. La mapificació ha de comportar l'establiment d'un arquetipus que connecte totes i cadascuna de les quatre famílies amb el text llatí de la Vulgata, alhora que ha de prendre cura a plantejar una investigació que abraça tres horitzons, tenint molt i molt present l'anàlisi des del punt de vista històric (l'època medieval en general i l'època baixmedieval en particular),¹⁹ filosòfic i teològic (la Sagrada Escripura, l'exegesi i l'hermenèutica, la teologia bíblica, la teologia fonamental i la història de la teologia),²⁰ lingüístic (la llengua catalana al segle XIV),²¹ literari (la traductologia)²² i cultural (la història intel·lectual).²³ En primer lloc, fretura de procedir a l'establiment del grau de dependència d'aquestes famílies de la Bíblia en llatí; en segon lloc, fretura de procedir a l'establiment del grau de dependència d'aquestes famílies de la Bíblia en francès i la Bíblia en occità; en tercer lloc, fretura de procedir a l'establiment del grau de dependència d'aquestes famílies de la Bíblia en hebreu, precisable a partir dels documents a l'abast i no pas amb simples conjectures.

La Bíblia del segle XV

La qüestió de la Bíblia del segle XV mereix de ser atesa amb el rigor filològic aplicat quant al discerniment de la categoria creada per denominar la Bíblia medieval en llengua catalana. En aquest àmbit, hom topa que de forma tradicional la Bíblia del segle XV ha estat identificada unilateralment amb la Bíblia Valenciana, perfrasi lingüística que al seu torn fa referència a la Bíblia de Portaceli. Així, per exemple, el biblista Armand Puig efectua l'explicació següent per tal de definir el concepte de Bíblia Valenciana:

A finals del segle XIV, en el tombant cap al XV, es fa una traducció de la Bíblia que es desmarca volgutament de les existents. A la cartoxa valenciana de Portaceli,

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ PUIG, *La Bíblia a Catalunya, València i les Illes fins al segle XV*. Arquebisbat de Tarragona – Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós. Tarragona, 1997, pp. 65–66.

²⁰ *Ibidem*, p. 84.

²¹ Pere CASANELLAS BASSOLS, "«El Corpus Biblicum Catalanicum» i la lexicografia catalana". Comunicació presentada en el 13è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, celebrat a Girona entre els dies 8–13.9.2003.

²² Joaquim MALLAFRÈ, "Estandardització i traducció". *Identitat lingüística i estandardització*. Edició a cura de Miquel Àngel Pradilla. Cossetània. Valls, 2003, pp. 59–88.

²³ MOLINA, *La exégesis*, *passim*.

Bonifaci Ferrer, germà de sant Vicent Ferrer, impulsa un projecte de versió altament literal dels textos bíblics. Aquesta traducció [...] se situa en un registre oposat a la versió clàssica dels evangelis (Marmoutier i Peiresc) [...]. Ara es pretén traduir exclusivament a partir de la vulgata i, per tant, deixant al marge altres versions del llatí.²⁴

Les excel·lències de la traducció porten el mateix biblista a afirmar que la Bíblia de Portaceli “o valenciana és un astre amb llum pròpia en la constel·lació de traduccions bíbliques medievals”.²⁵ Un cop identificades la Bíblia de Portaceli i la Bíblia Valenciana, no manca sinó establir l'equació entre aquesta i la Bíblia del segle XV: “amb tota propietat podem parlar d'una segona traducció catalana de la Bíblia, *la Bíblia del segle XV*”.²⁶

La qüestió que es planteja passa per discernir si aquesta categoria s'adiu o no a la realitat. Per arribar a establir unes conclusions, es fa necessari de reconèixer que la Bíblia de Portaceli (un document, per cert, perdut de resultes de l'acció i l'efecte de la Inquisició castellana al domini de la Corona d'Aragó) no constitueix l'única traducció de la Sagrada Escripura realitzada durant el segle XV, encara que sí que constitueix l'única traducció íntegra de la Sagrada Escripura realitzada durant el segle XV; de més a més, existeix una traducció dels quatre evangelis conservada en l'anomenat Còdex del Palau que es caracteritza per ser “una segona versió dels evangelis, sorgida posteriorment a la de Marmoutier-Peiresc i, per tant, amb algunes influències de la traducció tradicional”.²⁷ Penso que aquestes dades, novament proporcionades pel biblista Armand Puig, en el cas de no perdre de vista l'aportació del filòleg Pere Bohigas²⁸ faciliten que l'estudiós es pugui situar de mica en mica en la perspectiva necessària a fi de resoldre la qüestió plantejada de bon principi. D'aquesta forma, hom es demana si el tarannà de la Bíblia de Portaceli i el del Còdex del Palau són o no diametralment oposats: ¿mentre que la Bíblia de Portaceli porta a la pràctica un projecte de traducció literal al català del text llatí de la Sagrada Escripura, el Còdex del Palau se situa més aviat en l'òrbita característica del segle XIV?; ben mirat, ¿l'estudiós es troba davant un text que, malgrat la seua pertinença temporal al segle XV, destaca per la seua pertinença textual al segle XIV?

En definitiva, doncs, la propietat filològica recomana d'esmerçar esforços a desllindar la qüestió de la Bíblia del segle XV i, evidentment, dintre aquests esforços es planteja la conjuntura de no estalviar paraules per explicar que durant el segle XV es dona un feno-

²⁴ PUIG, *La Bíblia*, p. 98.

²⁵ *Ibidem*, p. 100.

²⁶ PUIG, “Les traduccions catalanes medievals de la Bíblia”. *El text: lectura i història*. Associació Bíblica de Catalunya – Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2001, pp. 107–231; cito de les pp. 195–196. La cursiva ja apareix en l'original.

²⁷ PUIG, *La Bíblia*, p. 100.

²⁸ BOHIGAS, “Dos fragments catalans dels evangelis, restes de la traducció de la Bíblia, de Bonifaci Ferrer”. *Aportació*, pp. 77–93.

men doble quant a la traducció escripturística al català: d'una banda, un procés de perpetuació dels models afaïçonats durant el segle XIV (representats en aquest instant per les famílies P i M) i, de l'altra, un procés d'innovació que a redós del model de la prosa valenciana cerca la literalitat en la traducció del llatí a fi i efecte d'assegurar la difusió del text canònic entre aquells cristians que, tot i interessats en la Sagrada Escripura, troben entrebancs a l'hora d'accedir-hi per culpa d'obtenir uns redactats en una llengua, la llatina, que els resulta fonamentalment desconeguda. És amb aquesta traducció innovadora amb què des del punt de vista filològic hom identifica la Bíblia del segle XV, expressió encunyada en paral·lel amb l'examen que al segle precedent ens porta a parlar de la Bíblia del segle XIV.

Per acabar, convé de subratllar que en el decurs del segle XV es produeix una traducció característica del moment concret de la història —amb la peculiaritat que gairebé cal reconstruir-la amb testimonis indirectes per culpa dels efectes de la Inquisició castellana— i es perpetua la línia afaïçonada durant el segle XIV; la Bíblia del segle XV es correspon geogràficament amb la Bíblia Valenciana, al mateix temps que la perpetuació dels models del segle XIV en el segle XV es dona geogràficament a l'àrea a la qual els indicis aconsellen d'ubicar les famílies P, E, C i M: l'àrea nord del domini cultural.

La Bíblia decadent

Atenent les característiques pròpies de la cultura, la política i la societat catalanes, en què una pèrdua de la identitat i el pes politicosocials va acompanyada —o almenys així ha estat explicat de forma tradicional— d'una cultura amb el motor al ralenti, des de diversos àmbits, però fonamentalment des de la història cultural, intel·lectual i literària, l'època medieval s'ha identificat amb una època d'esplendor. D'aquesta manera, s'explica que els segles XVI, XVII i XVIII es denominen per contraposició els segles de la Decadència, expressió que —val a reconèixer-ho— avui dia es discuteix, i amb força arguments, des de diversos sectors. Tot amb tot, en tèmens generals sí que pareix evident una disminució del nombre d'obres artístiques, generades als diversos territoris de parla catalana, malgrat que cal admetre que el fenomen no comporta de manera inequívoca una decadència.

Personalment, i mentre que l'estat de la qüestió de la Bíblia catalana dels segles XVI, XVII i XVIII reste en l'estat actual, res no desmenteix que en l'àmbit de les traduccions escripturístiques al català hom es troba amb una situació decadent; d'aquí que mantinga, almenys provisionalment mentre que el tema madura, una categoria que el rigor filològic ha portat a bandejar. De fet, i tenint present que el 1478 s'imprimeix en un sol volum (en català) la primera de les bibles del conjunt de la península ibèrica a la ciutat de València —bàsicament, es deu tractar d'una impressió de la Bíblia del segle XV—, un criteri per delimitar la Bíblia decadent es pot construir a partir del fenomen Gutenberg.²⁹ Aleshores,

²⁹ BOHIGAS, "La Bíblia", pp. 65–66.

cal subratllar que el 1490 s'imprimeix el Salteri de Joan Roís de Corella a la ciutat de Venècia, activitat que no es reprèn fins al 1832, any de la impressió del Nou Testament de Josep Melcior Prat i Solà a la ciutat de Londres; a pesar d'aquest detall, existeix la necessitat de reconèixer que, com abans, les tendències pròpies d'un segle (o una època) es tornen a solapar amb les del segle (o l'època) immediatament posterior: des del punt i hora que bona part de la producció del segle XIX resta inèdita, resulta rel·liscós d'ubicar tal grup de cent anys dintre l'època de decadència o bé dintre l'època de represa —encara que de manera personal opto per ubicar-la dintre l'època de decadència.

LA BÍBLIA DECADENT, INTERSECCIÓ ENTRE L'ESGLÉSIA CATALANA DE L'ÈPOCA MODERNA I LA TEOLOGIA TRIDENTINA

Reforma i Contrareforma provoquen el retorn de la religió al món europeu. Però ni els protestants ni els catòlics, a despit de la violència amb què cerquen la imposició de les respectives opinions —les respectives dòxies—, no aconsegueixen desfer, no aconsegueixen anul·lar l'esperit renaixentista. L'únic que els era permès, i que assoliren efectivament, fou tallar-lo i desviar-lo —a penes assimilar-lo. Luter i els seus volien, com els teòlegs de Trento, restablir el cristianisme de la seva puresa, primitiva o ideal; depurar-lo de les corrupcions que arrossegava des de l'Edat Mitjana i eliminar-ne la contaminació paganoide del Renaixement. El que no pogueren fer, en les respectives jurisdiccions territorials, és implantar un esperit religiós comparable al medieval. L'Edat Mitjana fou l'edat de la fe; en el segle XVII, la fe no té un contingut homogeni, i l'home vulgar assisteix a les disputes dels teòlegs que malden per determinar-lo i al funcionament de les màquines repressives que vetllen per assegurar-la. També l'Edat Mitjana va conèixer heretges, també hi havia inquisicions: però l'home medieval estava situat *ab ouo* dins la fe i la compartia, com respirava, sense adonar-se'n. Des del Renaixement, tothom es troba, en canvi, sotmès a una equació vital distinta. La diferència, doncs, per al nostre objecte, rau en el fet que, en un cas, el sacral impregnava tot l'art des de l'arrel, mentre que, en l'altre, l'art es queda sense contacte amb la vivència religiosa.³⁰

Dos elements que fretura de tenir ben i ben presents a l'instant d'analitzar la Bíblia decadent se circumscriuen més aviat a l'ambient estrictament eclesiàstic, amb les influències consegüents que ambdós elements poden exercir almenys damunt la cultura generada a redós de la institució eclesiàstica: la història catalana de l'Església moderna i les línies teològiques del Concili de Trento (1545–1563). Quant a l'Església moderna que viu als Països Catalans i hi peregrina durant aquest període de temps, esdevé especialment interes-

³⁰ Joan FUSTER, *El descàndit de la realitat*. Edicions 62. Barcelona, 1991 [1955], p. 30. Cf. Joan Busquets, "Reforma i Contrareforma: el marc històric." *Llengua i religió a l'Europa moderna*. Edició a cura de Francesc Feliu i Narcís Iglésias. Quaderns Crema. Barcelona, 1997, pp. 13–58.

sant d'estudiar l'anàlisi de la situació segons l'historiador Jaume Vicens Vives. El qual planteja un nexe d'unió entre una determinada manera de fer política —un cop la Corona d'Aragó es dilueix dins el projecte hispànic dels Reis Catòlics i els Borbons— i l'ensulsiada de la cultura eclesiàstica.

L'Estat borbònic, absolutament despreocupat del foment de la devoció popular, va practicar el sistema de regalisme a ultrança. Nomenà per als càrrecs eclesiàstics les persones més sotmeses a l'autoritat civil, més complaents amb el poder. Aquesta política, l'aplicà arreu d'Espanya: ¿com pot causar sorpresa que de la sèrie de tretze bisbes del segle XVIII a Barcelona, onze pertanyessin a rànies famílies castellanes i només dos a terres de parla catalana? La manca de sintonia entre l'episcopat i el clericat indígena es traduí en una incapacitat gairebé total per a reaccionar davant els trasbalsos que comportava l'època: difusió d'un nou pensament, de noves tècniques científiques, de nous fets socials. ¿Què deia l'Església davant els cinc, els deu, els trenta mil obrers que en cinquanta anys presentava la creixent indústria de Barcelona i Catalunya? Algunes indicacions sobre la necessitat d'ensenyar el catecisme als minyons que treballaven d'aprenents al costat dels teixidors o dels estampadors. Això sí, les processons eren més solemnes i concorregudes que mai.³¹

En conseqüència, "l'Església perdé la direcció de la cultura catalana, el ceptre de la qual mai no havia deixat de les mans, ni en temps de la florida humanista de la primera meitat del segle XV a Barcelona i de la segona meitat de la mateixa centúria a València".³² La dinàmica que s'enceta al segle XVI es perllonga força en el temps:

El primer terç del segle XIX manifestà la decadència pregonada de l'Església [...], i això no perquè fos víctima de la política del temps, com és còmode d'escriure, sinó per manca de virior pròpia. Els atacs contra els ordes monàstics i conventuals foren posteriors a la pèrdua de vocacions, a la deserció dels membres de les comunitats. Quelcom semblava romput en la dinàmica eclesiàstica, i aquest sentiment no era menys manifest en el clericat secular. Molts partien de l'angoixa de no comprendre-hi res; els altres creïen que per a restablir la situació no calia sinó sostenir una política de força. [...] Els resultat de la primera sortida de l'Església a la palestra pública fou, enregistra la història, un esgotament gairebé total de les seves possibilitats creadores. Mai els clergues no foren tan poca cosa a Espanya com des de 1840 a 1860; mai la cultura eclesiàstica no estigué a un nivell tan baix com des de 1850 a 1870; mai la irradiació social de l'Església no fou tan limitada com des de 1840 a 1880.³³

En un altre estat de les coses, cal recordar que el segle XVI no deixa de constituir un període de canvis profunds per a l'Església, que veu la consumació del trencament luterà i engega la Contrareforma a partir de les directrius que emanen del Concili de Trento.³⁴

³¹VICENS, *Notícia*, pp. 78–79.

³²*Ibidem*, p. 79.

³³*Ibidem*, pp. 80–81.

³⁴BUSQUETS, "Reforma", pp. 13–58.

Sobre el Concili de Trento, en aquest espai sols esdevé fonamentalment rellevant la teologia al voltant de la Paraula. Així, doncs, de les primeres vuit sessions (1545–1547) se'n dedica la quarta (1546) a tractar sobre la Sagrada Escripura, posant una cura especial a fixar el cànon bíblic, la traducció oficial de la Bíblia Vulgata i les pautes d'interpretació escripturística. Davant determinades veus que dubten de la canonicitat d'alguns llibres, Trento es veu empès a il·luminar zones d'ombra pel que respecta a l'índex i, detall rellevant, pel que respecta a l'edició llatina que cal usar. Així, doncs, “statuit et declarat, ut haec ipsa vetus et vulgata editio, quae longo tot saeculorum usu in ipsa Ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus et expositionibus pro authentica habeatur, et quod nemo illam reicere quovis praetextu audeat vel praesumar” (DH n.º 1.506).³⁵ A fi d'arribar a tal advertència, Trento reflexiona prèviament sobre l'inconvenient que suposa de no haver canonitzat cap versió en concret de la Sagrada Escripura: “eadem sacrosancta Synodus considerans, non parum utilitatis accedere posse Ecclesiae Dei, si ex omnibus latinis editionibus, quae circumferuntur sacrorum librorum, quatenus pro authentica habenda sit, innotescat” (DH n.º 1.506). En conclusió: “Si quis autem libros ipsos integros cum omnibus suis partibus, prout in Ecclesia catholica legi consueverunt et in veteri vulgata latina editione habentur, pro sacris et canonicis non susceperit, et traditiones praedictas sciens et prudens contempserit: anathema sit” (DH n.º 1.504). Amb aquestes disposicions, i amb la condemna explícita, per tant, queda legitimada l'actitud piròmana adoptada per la Inquisició durant el segle XV davant la temor que les traduccions de la Bíblia en llatí continguin expressions o idees que es desmarquen de la recta doctrina, actitud que contribueix a escapar els testimonis que expliquen la Bíblia del segle XIV i a fer desaparèixer la Bíblia del segle XV; igualment, no és casualitat que el 1490 Joan Roís de Corella edite el seu Salteri en català a la ciutat de Venècia.

ASPECTES SOBRE LA TRADUCCIÓ I LA DIFUSIÓ DE LA BÍBLIA DECADENT

Prenent de moment la impressió de Joan Roís de Corella com a punt d'inflexió entre l'època medieval i l'època decadent, es pot enllestir una redacció dels llibres bíblics traslladats al català fins al despenjat (i en bona mesura encara decadent) segle XIX. Convé de subratllar en presentar la relació de llibres traduïts que, ultra el criteri modern al voltant de l'ús de la impremta, un dels elements que contribueixen a afaïçonar aquest segon període —i que personalment em menen a mantenir en vigència una categoria ja discutida—

³⁵ Tots els documents del magisteri eclesiàstic que emanen del Concili de Trento els cito a partir de Heinrich Denzinger – Peter Hünermann. *El Magisterio de la Iglesia. Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Coordinació a cura de Domènec Guimerà. Traducció de l'alemany a cura de Bernabé Dalmau OSB, Constantino Ruiz-Garrido i Eva Martín-Mora. Herder. Barcelona, 2000 [1991]. Per referir-m'hi en el meu text, segueixo la tradició ja establerta i utilitzo la sigla DH.

és ni més ni menys la inexistència d'una versió completa de la Bíblia en català; en unes altres paraules, cal reconèixer que l'època de la Bíblia decadent constitueix exactament l'època de la inexistència del text bíblic en la seua totalitat.

En paral·lel, s'ha de tenir ben i ben present que l'altra de les notes (quasi constant) d'aquest període de decadència consisteix en la difusió nul·la dels materials al capdavant treballats: llevat de casos comptadíssims que cal ubicar davall una perspectiva de caire pastoral, el conjunt de les traduccions resta inèdit. Aquestes traduccions es distribueixen per tota la geografia de parla catalana: el 1557 Jeroni Conques prepara a Alzira una traducció de Jb; vers el 1735 Lluís de les Torres prepara a Anglaterra per ser difosa a Menorca —on el català, sota sobirania britànica, gaudeix de la llibertat d'expressió que li nega l'Estat espanyol durant el règim borbònic— una traducció dels quatre evangelis; vers el 1840 Antoni Febrer prepara a Maó una traducció de Sl i Ct; vers el 1850 presumiblement Josep Melcior Prat i Solà prepara a Donosti una traducció dels cinc llibres del Pentateuc, així com de Rt, Sl, Ct i Jo. Entre les traduccions que sí que coneixen difusió per raons pastorals —que es vinculen a la catequesi, la devoció popular i l'homilia—,³⁶ cal esmentar-hi els oficis de la Mare de Déu de Perpinyà (1692 i 1734), l'homiliari de Formiguera (1718) i un homiliari mallorquí (1847), el catecisme de Climent (1769) i un recull de jaculatòries bíbliques (1832), de més a més de diversos salms penitencials (datats entre el segle XV i 1906) i les quatre passions evangèliques de Verdaguer (1900).³⁷

Els dos darrers terços del segle XIX configuren ja uns anys durant els quals s'articulen les bases d'una represa localitzada bàsicament a Catalunya i afaïçonada alhora que en aquest indret de l'antiga Corona d'Aragó pren consistència la primera recepció del moviment romàntic de la mà de la Renaixença i la recuperació de l'Església autòctona; en paraules de l'historiador Jaume Vicens Vives:

El Romanticisme donà el seu toc d'ala a l'Església adormida i aquesta bategà i es posà a marxar amb delit. [...] Des de 1840 a Catalunya és present el redreç de l'Església. Però aquest no es durà a terme sense el persistent escalf popular, sense l'adhesió d'un poble que ha trobat la seva ànima i comunica el seu entusiasme als portadors de l'Esperit. Els fets proven a bastament —per dir-ho amb fórmula sintètica— que no fou Montserrat que creà la Catalunya actual, sinó que han estat els catalans els qui tornàrem a donar vida a la muntanya i a les pedres del monestir, els qui definitivament el restauràrem (1844) i aixecàrem la Verge Bruna al patronatge del país (1881). Montserrat ha expressat la força del redreç del sentiment català. I no fou ell sol a beneficiar-se'n. A la segona meitat del segle XIX la vida eclesiàstica catalana, que es fonamenta en l'ona romàntica, aconsegueix noves fites. De bon antuvi en els seminaris, d'on sorgirà una legió d'historiadors, arqueòlegs i poetes;

³⁶ ASSOCIACIÓ BÍBLICA DE CATALUNYA. *Corpus*, p. 8.

³⁷ *Ibidem*, p. 9.

després a les parròquies, als capítols catedralicis i als solis episcopals. En l'actuació alhora brillant i dramàtica d'un Morgades és difícil de destriar on comença el sentiment individual i on el sentit de responsabilitat davant la pressió col·lectiva. Pressió que, d'altra banda, haurà convertit el bisbe Urquinaona en un membre més del clergat de Catalunya i que, agafant des del bressol Torras i Bages, el portarà a definir de la tradició cristiana del país.³⁸

En la pràctica, la tradició cristiana d'un país en el qual —igual com el 1490 ocorre amb la figura de Joan Roís de Corella— entre els anys 1882 i 1898 es coneix un altre punt d'inflexió quant a l'afer de les traduccions bíbliques de resultes de la tasca de Tomàs Sucona per enllestir una nova versió de SI a partir de l'hebreu: el Salteri de Sucona.³⁹

La Bíblia al segle XX

La darrera observació efectuada,⁴⁰ junt amb una lectura atenta de les reflexions sobre la Bíblia decadent, posa les bases de les notes constants en la Bíblia al segle XX.⁴¹ Si el meu estudi és prou profund, penso que les diverses notes constants que poden caracteritzar la Bíblia al segle XX admeten una agrupació en tres nuclis d'interès. Primer, la Bíblia al segle XX representa una categoria forjada en positiu, de manera que expressa l'existència de versions completes de la Sagrada Escriptura en català després de quatre segles de foscor. Segon, la Bíblia al segle XX constitueix el fruit d'un treball que es revesteix al seu torn d'un profund compromís teològic —de fet, al mateix temps apareixen els estudis solvents en català a l'entorn de la teologia bíblica en particular—, que porta els traductors a treballar a partir de les llengües originals (hebreu, arameu i grec). Tercer, la Bíblia al segle XX és la Bíblia *al* segle XX i no pas la Bíblia *del* segle XX, a diferència dels processos anteriors; el matís esdevé rellevant, car denota la veritable volada adquirida per les traduccions bíbliques bàsicament a Catalunya, i no només de mans catòliques ans també protestants.

Per un altre costat, l'anàlisi (o, com a mínim, la presentació) de la Bíblia al segle XX igualment resulta adient de realitzar-lo aplicant-hi un esquema trinitari, de tal forma que el gruix de la producció es pot dividir en tres subperíodes que, al seu torn, coincideixen amb cadascun dels terços del segle XX; de manera paral·lela, i una altra vegada com a conseqüència directa dels fenòmens històrics, el segon d'aquests subperíodes destaca per la precarietat en què s'obliga a viure la cultura catalana en general i, per tant, la bíblica.

³⁸ VICENS, *Notícia*, pp. 81–82.

³⁹ PUIG, "Tomàs Sucona, primer traductor modern dels Salms al català". *Revista Catalana de Teologia* núm. 20/2 (1995), pp. 177–191.

⁴⁰ MALLAFRÈ, "Estandardització", pp. 72–73.

⁴¹ BOHIGAS, "La Bíblia", pp. 66–76.

EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX O EL TEMPS DE LA REPRESA

El primer terç del segle XX constitueix un espai de temps en què els resultats noucentistes es troben amb els resultats encara vuitcentistes, entre els quals n'hi ha que representen fites vertaderes en el procés de represa de la traducció bíblica en català. D'altra banda, el primer terç del segle XX no deixa de ser un moment polític i social força convuls, així com un moment cultural especialment brillant i intens. En l'àmbit concret de la Sagrada Escripura, penso que cal assenyalar-hi dues fites que serveixen per explicar la dinàmica del primer subperíode del segle XX (i, segurament, la de bona part del conjunt del segle XX): la celebració del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana el 1906 i la celebració del I Congrés Litúrgic de Montserrat el 1915; si la primera trobada posa de manifest els esforços de l'hispanista Raymond Foulché-Delbosc per demostrar filològicament que els territoris de parla catalana no són un poble sense Bíblia,⁴² la segona serveix per edificar projectes de traducció total —a banda dels diversos projectes de traducció parcial sorgits arreu del territori de Catalunya (traducció protestant de Rm per Castells el 1897; traducció catòlica de Pr, Ct i Coh per Bulbena entre el 1900 i el 1904; traducció catòlica de Lc i Jn per un equip encapçalat per Móra el 1910 i el 1914; traducció catòlica dels evangelis i Ac per Serra el 1912 i per un equip encapçalat un altre cop per Móra el 1929), amb una menció especial a l'aixopluc que l'Institut d'Estudis Catalans proporciona a Frederic Clascar a fi i efecte que porte endavant els seus treballs de traducció i les seues investigacions exegetiques.

Els projectes de traducció total es concentren a l'entorn de tres nuclis d'envergadura: el Foment de Pietat Catalana, l'Abadia de Santa Maria de Montserrat i la Fundació Bíblica de Catalunya; d'aquestes institucions, el Foment de Pietat Catalana du de manera indiscutible (i més visible) el segell del I Congrés Litúrgic de Montserrat. El Foment cerca de difondre els textos escripturístics a partir del postulat que cal desenvolupar una pietat arrelada en una vivència autèntica de fe; d'aquí que es proposa seriosament de publicar una traducció de la totalitat de la Bíblia sota la direcció d'Eudald Serra i amb les benediccions de tots els bisbes de Catalunya encapçalats pel metropolità i primat, el cardenal Francesc d'A. Vidal i Barraquer. El projecte del Foment cristal·litza en la publicació del Nou Testament en dos volums en el decurs dels anys 1928 i 1929, però tan bon punt s'inicia la publicació del Vell Testament (en el decurs dels anys 1932 i 1935) es veu estroncat per culpa de la guerra civil (1936–1939) i la prohibició d'editar en català disposada de part de la dictadura franquista.

⁴² CASANELLAS, "De la Bíblia Catalana al Corpus Biblicum Catalanicum: un projecte amb gairebé un segle d'història". *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya* núm. 79 (2003), pp. 67–74; estudio de les pp. 67–70. FERRER, "Set-cenys anys", pp. 651–657. FOULCHÉ-DELBOSC, "La Bible", pp. 538–540. POY, "We Are Not a Country Without a Bible"; "Introducció", pp. 21–40.

En un altre estat de les coses, la Bíblia de Montserrat suposa la consolidació d'un projecte compromès alhora amb la filologia i la teologia des de postulats netament noucentistes; així, doncs, assumida la idea de la dignitat del català com a llengua de cultura, l'abadia benedictina es proposa de portar a terme la traducció de la totalitat de la Sagrada Escriptura sota la direcció del biblista Bonaventura Ubach OSB, membre de la Congregació per a les Esglésies Orientals i relacionat amb el biblista M. Joseph Lagrange OP, a pesar de mantenir-se estrictament fidel a la Pontifícia Comissió Bíblica i defensar postures apològètiques i historicitzants en matèria bíblica. Atesa la gran ambició de què es revesteix el projecte, en diversos volums de gran format, avui dia manca la publicació dels comentaris a Mc i Lc, després que el 1982 aparegués el tom vint-i-quatre sobre Sv, el darrer de la sèrie iniciada el 1926 amb l'edició de Gn.

Per acabar, s'ha de fer esment de la traducció portada endavant per Miquel d'Esplugues OFM Cap. mercès al mecenatge que el polític Francesc Cambó exerceix des de la Fundació Bíblica Catalana. El projecte (en quinze volums) es publica entre els anys 1928 i 1948 amb la voluntat d'edificar un monument al català a través de la traducció de la Sagrada Escriptura a partir dels textos originals o bé a partir dels textos llatins, segons cada cas. Bé que l'ambició de la Fundació no és comparable amb la de l'Abadia, val a reconèixer que aquella presenta la novetat de no circumscriure l'àmbit dels col·laboradors únicament a la família caputxina, sinó que l'equip de Miquel d'Esplugues incorpora membres del clergat secular (com ara els de la generació de 1884: els Drs. Carles Cardó, Lluís Carreras i Joan B. Manyà) i laics de solvència contrastada en el camp de la traducció (com ara l'hebraïsta Josep M. Millàs i Vallicrosa i l'escriptor Carles Riba). Tot plegat té lloc alhora que es produeix un descabellament de la reflexió pel que respecta a la teologia bíblica, descabellament que qualla en moltíssimes aportacions (sovint difoses a través d'*Analecta Sacra Tarraconensia*, *Criterion*, *El Bon Pastor*, *Estudis Franciscans*, *La Paraula Cristiana*, *Vida Cristiana...*) de la mà de De Barcelona, Bover, De Castellví, Clascar, Ginebra, Gomà, Panadès, Pascual, Pous, Saladrígues i Trepat.

EL SEGON TERÇ DEL SEGLE XX O EL TEMPS DE LA CLANDESTINITAT

El segon terç del segle XX ve marcat per la guerra civil (1936–1939) i la dictadura franquista (1939–1975). La guerra civil suposa per a l'Església uns anys de persecució en molts indrets dels Països Catalans; es tracta d'un element paradoxal que no endebades porta l'historiador Jaume Vicens Vives a realitzar la reflexió següent:

Església resurrecta pel poble i combatuda pel poble en el remolí passional dels anys de la gran crisi, de 1909 endavant. Per aquest mateix fet —el de no poder inhibir-se del país— una església més que mai catalana, portant testimoniatge d'una vocació religiosa real, trempada en el sacrifici, d'una preocupació social cada dia

més considerable i d'un ancorament pregon a les deus indestructibles de l'esperit de la terra.⁴³

La dictadura franquista, de resultes del genocidi practicat contra la cultura catalana, no únicament suposa la prohibició de les publicacions en català (i, doncs, de les traduccions bíbliques), sinó també la persecució contra una manera molt precisa de ser en l'Església excel·lentment representada per l'actitud de no bel·ligerància i obertura del cardenal de Tarragona i primat Francesc d'A. Vidal i Barraquer. En aquest subperíode, no es comença cap projecte de traducció íntegra de la Sagrada Escriptura: sols romanen vives, a pesar de les dificultats i les limitacions inherents al règim polític, les tasques de l'abadia benedictina i la Fundació Bíblica Catalana —que acaba de publicar la seua proposta de traducció precisament el 1948—, car el treball sobre el conjunt de la Bíblia del Foment de Pietat Catalana queda estroncat de manera definitiva. Davant la inexistència de traduccions totals, o almenys ambiciosos, s'ha d'efectuar un esment de la traducció neotestamentària dels monjos benedictins de l'Abadia de Santa Maria de Montserrat, al capdavall publicada el 1960 en un volum únic.

EL DARRER TERÇ DEL SEGLE XX O EL TEMPS DE L'ECLOSIÓ CONCILIAR

Sens dubte, el Concili Vaticà II (1962–1965) és l'esdeveniment que atorga fesomia a la producció bíblica en català durant el darrer terç del segle XX tant pel que respecta a l'àmbit de la traducció com pel que respecta a l'àmbit de la teologia, sense restar importància a les repercussions (bàsicament en el primer àmbit) del II Congrés Litúrgic de Montserrat (1965).⁴⁴ Partint del principi que “Scripturas sicut et ipsum Corpus dominicum semper venerata est Ecclesia, cum, maxime in sacra Liturgia, non desinat ex mensa tam verbi Dei quam Corporis Christi panem vitae sumere atque fidelibus porrigere” (DV n.º 21),⁴⁵ la constitució dogmàtica sobre la revelació divina *Dei verbum* (1965) reconeix la dimensió i el benifet pastorals de la difusió de la Bíblia: “Eodem [...] Scripturae verbo [...] ministerium verbi, pastoralis nempe praedicatio, catechesis omnisque instructio christiana, in qua homilia liturgica eximium locum habeat oportet, salubriter nutriter sancteque virescit” (DV n.º 24). En coherència amb aquest criteri, la *Dei verbum* es posiciona a favor de la traducció de la Sagrada Escriptura a les diverses llengües, car la lectura en llatí dels textos

⁴³ VICENS, *Notícia*, p. 83.

⁴⁴ Pere LLABRÉS, “Les versions litúrgiques i bíbliques en català, adaptades per a les Balears”. *II Jornades per a la Cooperació en l'Estandardització Lingüística*. Edició a cura de Joaquim Mallafre. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona, 2003, pp. 67–75.

⁴⁵ Per tal de referir-me en el meu text a la constitució dogmàtica sobre la revelació divina *Dei verbum*, segueixo la tradició ja establerta i utilitzo la sigla DV. Les cites provenen una altra vegada de Denzinger. *El Magisterio*.

resulta incompreensible per a la gairebé totalitat del poble de Déu: "Ecclesiae materna sollicitudine curat, ut aptae ac rectae exarentur in varias linguas versiones, praesertim ex primigeniis Sacrorum Librorum textibus" (DV n.º 22). D'aquesta forma, el Concili Vaticà II no sols obre les portes a les traduccions, sinó a un treball que emana de la sol·licitud pastoral pel poble de Déu i que presenta repercussions teològiques: l'esforç per anotar els textos traduïts a fi i efecte que la seua comprensió siga possible al màxim; en paraules de la constitució dogmàtica en qüestió:

Sacris [...] Antistibus [...] fideles sibi commissos ad rectum divinorum librorum usum [...] opportune instituere competit per sacrorum textuum versiones, quae necessarii et vero sufficientibus explicationibus instructae sint, ut tuto ac utiliter Ecclesiae filii cum Scripturis Sacris convergentur earumque spiritu imbuantur (DV n.º 25).

En consonància amb la seua missió universal, l'Església ha de vetlar perquè aquestes traduccions anotades tinguen com a destinataris els *non-christiani*: "editiones Sacrae Scripturae, aptis instructae adnotationibus, ad usum etiam non-christianorum eorundemque conditionibus accommodatae, conficiantur, quas quoquomodo sive animarum Pastores sive Christiani cuicumque status spargere sapienter curent" (DV n.º 25). D'altra banda, el Concili Vaticà II és del parer que el treball traductor pot constituir un espai privilegiat per a la col·laboració (ecumènica) entre els *christifideles* i els *fratres seiuncti* (DV n.º 22), de manera que materialitza la proposta de portar a la pràctica la realització de traduccions interconfessionals: "[variae linguae versiones] si, data opportunitate et annuente Ecclesiae auctoritate, conficiantur communi etiam cum fratribus seiunctis nisu, ab omnibus christianis adhiberi poterunt" (DV n.º 22). Aquest context renovat en l'entramat eclesial (junt amb el canvi sociopolític esdevingut amb la mort del general Francisco Franco i el seu règim dictatorial) ajuda a comprendre la represa bíblica en el primer dels àmbits assenyalats: el de la traducció.

Com que la història de la Bíblia en llengua catalana està presidida per una espècie de paral·lelismes interns, s'ha d'assenyalar que una altra vegada hom es troba amb un primer instant de convivència entre projectes antics i projectes de florida nova. Així, doncs, el 1964 el Foment de Pietat Catalana reimprimeix el seu Nou Testament, i entre els anys 1967 i 1982 l'Abadia de Santa Maria de Montserrat continua publicant els treballs enllestits sobre la Bíblia endegada pel biblista Bonaventura Ubach.

En l'apartat dels projectes de florida nova, cal esmentar-hi l'aparició de les versions litúrgiques oficials a partir de 1971 a redós de la Comissió de Versions Bíbliques de la Conferència Episcopal Tarraconense, presidida pel biblista Guiu Camps OSB —el qual, al seu torn, intenta de recuperar el projecte filològic de l'hispanista Raymond Foulché-Delbosc—,⁴⁶ així com la impressió en un sol volum (per primer cop des de la Bíblia del

⁴⁶ CASANELLAS, "De la Bíblia", pp. 70–72.

segle XV) de les bibles catòliques de la Fundació Bíblica Catalana (1968) i l'Abadia de Santa Maria de Montserrat (1970), la Bíblia interconfessional de l'Associació Bíblica de Catalunya —la qual entitat dona forma renovada al projecte filològic de l'hispanista Raymond Foulché-Delbosc i el biblista Guiu Camps—,⁴⁷ l'Editorial Claret i les Societats Bíbliques Unides (1993),⁴⁸ amb adaptacions als dialectes insular balear (1994) i sud-occidental (1996) del català, i la Bíblia protestant de la Institució Bíblica Evangèlica de Catalunya (2000).

Igual com la resta de períodes i subperíodes, el darrer terç del segle XX coneix l'aparició de traduccions parcials, bé que en una quantitat inferior: únicament, es comptabilitzen tres traduccions del Nou Testament, és a dir, les dues traduccions catòliques de Mateos i Rius-Camps (1978) i Sidera i Franquesa (1980) i la traducció protestant de la Institució Bíblica Evangèlica de Catalunya (1988).

L'àmbit de la teologia bíblica presenta un desenvolupament menys encotillat del que presenta en l'època del biblista Bonaventura Ubach mercès al nou esquema del Concili Vaticà II. La constitució dogmàtica sobre la revelació divina *Dei verbum* torna a establir el marc de referència, sobretot des que reconeix (d'una banda) la connexió íntima entre Sagrada Escriptura i teologia i (de l'altra) el paper de l'exegesi en el procés de difusió i recepció de la tradició bíblica. Quant a la connexió íntima entre Sagrada Escriptura i estudi teològic, el Concili Vaticà II no s'està de definir la Sagrada Escriptura en qualitat d'ànima de la teologia:

Sacra Theologia in verbo Dei scripto, una cum Sacra Traditione, in perenni fundamento innititur, in eoque ipsa firmissime roboratur semperque iuvenescit, omnem veritatem in mysterio Christi conditam sub lumina fidei perscrutando. Sacrae autem Scripturae verbum Dei continent et, quia inspiratae, vere verbum Dei sunt; ideoque Sacrae Paginae studium sit veluti anima Sacrae Theologiae (DV n.º 24).

Admetent entre altres l'existència de *genera litteraria, modi historici, textus prophetici vel poetici* i *genera dicendes* en la Sagrada Escriptura (DV n.º 12), resulta òbvvia la necessitat d'unes pautes de lectura bíblica: "Exegetarum [...] est secundum has regulas ad laborare ad Sacrae Scripturae sensum penitus intelligendum et exponendum, ut quasi praepareto studio, iudicium Ecclesiae maturetur" (DV n.º 12), amb el benentès, també, que el teòleg ha de veure com el seu treball es beneficia dels avenços de l'exegesi:

Exegetae [...] catholici, alique Sacrae Theologiae cultores, collatis sedulo viribus, operam dent oportet, sub vigilantia Sacri Magisterii, aptis subsidiis divinas Litteras ita investigent et proponant, ut quan plurimi divini verbi administri possint plebi Dei Scripturarum pabulum fructuose suppeditare, quod mentem illuminet, firmet

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 72–74.

⁴⁸ PUIC, "Deu anys amb la BCI". *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya* núm. 81 (2003), pp. 1–2.

voluntares, hominum corde ad Dei amorem accendat. Sacra Synodus Ecclesiae filiiis, biblicarum rerum cultoribus, animum addit, ut opus feliciter susceptum, renovatis in dies viribus, omni studio secundum sensum Ecclesiae exsequi pergant (DV n.º 23).

A partir del reconeixement mutu entre exegesi i teologia, doncs, es forja un col·legi de biblistes en bona mesura a l'empara de la Facultat de Teologia de Catalunya (erigida canònicament el 1968). Aquest col·legi de biblistes encara té per degans tres personatges traspassats recentment: Guiu Camps, Isidre Gomà i Josep O'Callaghan SI; malgrat que, sense voluntat d'exhaustivitat, mereixen un esment els components d'una nòmina llarga d'estudiosos —que aplega tant membres del clergat regular i secular com laics— entre els quals hi ha Alegre, Borrell, Calduch-Benages, Casanellas, Cortès, Ferrer, Marín, Puig, Raguer, Raurell, Ricart, Roure, Sánchez-Bosch, Solé, Tragan i Tuñí, amb aportacions diverses sobre l'hermenèutica bíblica, la traducció grega dels Setanta i la traducció siríaca, la literatura intertestamentària, la producció rabínica, el judaisme, els evangèlics sinòptics, Ac, els corpus joànnic i paulí, els textos apòcrifs del Nou Testament...

¿LA BIBLIA AL SEGLE XXI, EL RESULTAT D'UNA COORDINACIÓ D'ESFORÇOS?

Dit tot això, per ventura convé de posar punt i final a aquestes línies manifestant la conveniència que la Bíblia al segle XXI represente la coordinació entre esforços, infraestructures i voluntats; aleshores, en mots del biblista Agustí Borrell OCD:

Seria (serà) fantàstic que les persones que a casa nostra es dediquen als textos bíblics trobessin a la Facultat de Teologia [de Catalunya] l'ambient i els mitjans per a fer un treball de recerca i d'investigació, que a l'Associació Bíblica [de Catalunya] trobin l'àmbit d'intercanvi i els canals per poder divulgar àmpliament el coneixement de la Bíblia, i que a la Fundació Bíblica [Catalana] trobin la infraestructura per a la publicació científica de textos relacionats amb la Bíblia.⁴⁹

⁴⁹ Agustí BORRELL, "La Carta d'Aristeas, primer volum de la col·lecció «Literatura intertestamentària». Acte de presentació, Facultat de Teologia de Catalunya, 5 de juny del 2002". *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya* núm. 77 (2002), pp. 50–55; cito de la p. 53.